

Визвольні рухи народних мас на слов'янських землях XV-XVIII ст.

Для кращого розуміння закономірностей визвольної боротьби народних мас України XV-XVIII ст. (козацтво, опришки, гайдамаки) проти феодално-кріпосницького та національно-релігійного гноблення, українським історикам необхідно глибше й різнобічніше вивчити аналогічні рухи тієї ж історичної доби в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, зокрема на Балканах. Йдеться про збройні виступи гайдуків у Сербії, хайдутинів у Болгарії, ускоків у Хорватії, збійників у Словаччині тощо.

Як доведено мовознавцями, назви народних месників - "гайдамака", "хайдук", "хайдутин", "haidúc" (рум.) походять від турецько-османського терміну "haydamak" - розбійник. Це не випадково. І турецькі, і польські поневолювачі намагалися вкласти в ці назви різко негативний зміст, прищепити широким верствам населення відразу до цих непокірних і гордих людей, які підіймалися на боротьбу проти визиску, національного приниження. Однак виходило навпаки. Народні маси вважали і гайдуків, і ускоків, і опришків, і гайдамаків своїми захисниками, всіляко допомагали їм у їх священній і безкомпромісній боротьбі.

Як відомо, переважаючою формою визвольної боротьби сербів був рух гайдуків, що невпинно розростався впродовж XVI-XVIII ст. Злиденне життя, жорстока експлуатація турецькими завойовниками слов'янського населення приводили до гайдуцьких загонів велику кількість селян, міщан. Переховуючись в лісах та горах, вони наносили туркам нищівних ударів, стримували їх експансію в глиб країни. Стейкими вогнищами гайдуцьких виступів у Сербії були райони Шумадії, басейну Морави, придунайських частин країни, Фрушкої Гори (Срем), східного кордону Банату. Нерідко гайдуки організовували свої опорні пункти (бази) на території Валахії і Трансільванії, звідки здійснювали напади, персправляючись у Сербію через Дунай (І.С.Достян).

Гайдуки носили барвистий розшитий одяг, а на голові - шовкові шапки з великою китицею, що спадала на груди. Вони об'єднувалися в чоти (дружини) чисельністю до 30 чол. Невеликі

і маневрені загони були всюдисущими і невловимими. Влаштуючи засади на гірських дорогах, гайдуки знищували представників турецької адміністрації, ненависних феодалів, затримували торговельні каравани, які здебільшого були постачальниками для по-встанців одягу, зброї, провіанту тощо. В разі потреби чоти об'єднувалися у своїх діях, особливо для здійснення великих операцій. Кожна дружина мала свій прапор - байрак і свого ватажка - арамбашу.

Члени чоти (дружини) присягали на вірність своєму колективу, складала обітницю мститися за неправду і кров невинних жертв турецького іга. До загонів потрапляли лише випробувані у походах і боях юнаки. Гайдуки вважали себе подвижниками, рицарями; вони, як і запорозькі козаки, уникали жіночого товариства, не обзаводилися сім'ями. Навпаки, відомі історичні факти, коли дівчата, опікувані батьком чи братом, ставали гайдуками і навіть очолювали окремі чоти. Так, наприклад, у болгарських народних піснях оспівуються "войводка Бояна", "Сірма-войводка" та інші.

Гайдуки пильно стежили за тим, що діялося у містах та селах своєї округи. Вони грабували й убивали злих турків, наглядали й за своїми князями, кметями та купцями - чи захищають вони своїх співвітчизників від іноземних поневолювачів, чи допомагають бідним в нужді і горі. Гайдуки, як і українські опришки, не завжди вживали крутих заходів до тих, хто завинив перед народом. Нерідко вони надсилали їм листи з проханням відмінити несправедливе рішення щодо простих людей. У зв'язку з заступництвом месників, народ вірив, що поки є в лісі гайдуки, доти буде і правда і справедливість.

Переслідування, важкі умови життя в лісах і горах спонукали окремі чоти до розбою й насильств, але в більшості випадків, як свідчать історичні джерела, в їх діях переважали цілі і завдання боротьби проти іноземних поневолювачів, особливо іновірців, за національне визволення.

У фольклорі сербського народу збереглося багато переказів, легенд та пісень про цих мужніх юнаків, захисників слабких і пригноблених. Одним з найпопулярніших героїв гайдуцьких пісень виступає ватажок Баба-Новак. Підтримка гайдуцького руху народними масами надавала йому особливої сили й звичайно ускладнювала боротьбу з ним турецьким поневолювачам Сербії.

Жорстока кара чекала пійманого народного месника. Схопленого гайдука без суду й слідства саджали на палю, а голови страчених для залякування місцевого населення виставляли на списках на перехресті доріг, майданах міст і сіл. Проте ці звірства турків не тільки не послаблювали, а ще більше розпалювали й посилювали гайдамацький рух.

Героїчні сторінки в літописі народної боротьби з турками вписали також болгарські хайдутини та грецькі клефти, партизанські загони яких впродовж століть успішно боролися з іноземними поневолювачами.

У Хорватії та Далмації великого розмаху в XVI ст. набув рух ускоків (серб.-хорв.uskok, буквально - утікач). Так називали біженців із Боснії та Герцоговини, що переважно осідали вздовж далматинського узбережжя Адріатичного моря та укріпленої полоси, так званої Хорвато-Славонської Країни (чи "Військового Кордону").

Цей рух був викликаний подальшим наступом Османської імперії на землі південних слов'ян. Після того як у другій половині XV ст. турки підкорили Болгарію, Македонію, Сербію, Боснію та Герцоговину, вони розпочинають загрожувати Хорватії. Вже згодом частина її території опиняється в руках завойовників. Як і інші південнослов'янські народи хорвати зазнають жорстокої національної дискримінації - вони сплачують значні податки, їм забороняється служити в державних установах та армії, носити зброю, одягатися ліпше ніж турки. Завойовники прагнули змусити слов'ян зректися своєї віри, палили храми, перетворювали їх в мечеті.

Першим значним опорним центром ускоків стає фортеця Кліс неподалік від м.Спліт. Звідси здійснювали сухопутні та морські вилазки на турецькі застави. Боротьба народних месників з турками та їх приспівниками стає головною метою руху. Після того як в 1537 р. Кліс був штурмом взятий військами турецького султана, ускоки значною масою переходять до фортеці Сень, розташованій у неприступному місці в горах. Впродовж XVI ст. чисельність повстанців неухильно збільшується за рахунок біженців із турецьких володінь, венеціанської Далмації. Союзниками ускоків були також місцеві жителі та гайдуки Бокки та Чорногорії.

Слід зазначити, що військова організація ускоків нагадувала гайдуцьку: ті ж чоти (дружини) з виборними ватажками, те ж

озброєння - лук, стріли, аркебуз тощо, на морі - легкий човен типу запорозької чайки. Вже досить швидко ускоки перетворюються у знаряддя європейської політики аналогічно запорозьким козакам (згадаймо військові подвиги останніх під стінами Відня, Хотина, у Франції і т.п.). Їх використовують і Венеція, і Австрія в боротьбі з Османською імперією і навіть папа римський (Климент VIII). Проте, як тільки ускоки стали не потрібними Австрії, вона зуміла їх розсіяти, умиротворити, відтіснити в глиб країни. Пам'ять про цей оплот християнства збереглася в народних піснях до наших днів.

Протягом XVI-XVIII ст. народи Балканського півострова неодноразово підіймалися на боротьбу проти турецького іґа. Ця боротьба носила різноманітні форми: від партизанських методів дій до відкритих селянських повстань, які однак, носили локальний неорганізований характер і незмінно придушувались турецькими військами. Проходив час, загоювалися рани, з'являлися нові ватажки, які давали народу нові надії на визволення, і повстання спалахували знову.

Все це свідчить про те, що в Османській імперії, як і в інших державах такого типу - Речі Посполитій, Австрійській та Російській імперіях, заснованих на поневоленні і визиску національних меншин, постійно існував ґрунт для існування визвольних рухів.

У народних повстаннях знаходив вихід стихійний протест проти соціального, національного та політичного гноблення іноземного уряду, чиновників, феодалів, представників чужої віри.